

VOCABULARUL CREȘTIN PE LITORALUL VEST-PONTIC: ELEMENTE DE CREAȚIE ȘI ÎMPRUMUT

Adriana CÂTEIA

Vocabularul creștin are din perspectiva logismului lingvistic un caracter util, adecvat exprimării ideilor în contextul scopului misionar universal, caracter care nu afectează în nici un fel aspectul de comunicare simbolică a conceptelor¹.

Anumite formule cu caracter liturgic sau dogmatic s-au automatizat fiind regășibile în aceeași formă pe un areal geografic impresionant. Vocabularul creștin are un conținut enunțiativ, dar și unul “emotiv” rezultat al unei “convenții afective” care s-a aflat la baza organizării comunităților creștine.

S-au făcut studii pe marginea influenței creștine asupra vocabularului grec transmis și altor limbi atât formal cât mai ales cultural, sub aspect semantic, în sensul atribuirii unui semnificat greco-creștin unor cuvinte autohtone. De exemplu semnificatul special pe care îl dăm cuvântului *Fecioară* se datorează faptului că a fost raportat de creștinisim la *Mama* lui *Isus*. Trecerea faptului lingvistic creștin de la o comunitate la alta s-a făcut probabil prin imitație, din rațiuni administrativ-eclesiastice, liturgice, dogmatice.

Putem vorbi și în cazul comunităților creștine de un sistem de izoglose. Izoglosismul creștin are pe de o parte un fond lexical general, inspirat din *Noul Testament* și impus de lectura textului biblic, de Liturghie, dar și acte lingvistice individuale, acceptate exclusiv în mediul creștin (de exemplu termenii *ipostas* – introdus cu destule dificultăți în vocabularul dogmatic de Sfântul Athanasie sau *Perihoreză* – introdus de Ioan Damaschinul).

Așadar, comunitatea lingvistică creștină a acceptat sau a respins (ca în cazul unor anumite formule dogmatice interpretabile din perspectiva niceeană: *ὁμοουσία*, *Χριστοτόκος*, *ἀνθρωπότηκος* etc.) inovațiile din motive de prestigiu cultural, claritatea expresiei, expresivitate etc.

Comunitățile creștine (în sensul general al cuvântului, ceea ce implică limite convenționale, nu fixe) au favorizat răspândirea anumitor expresii, dar au impus și anumite “*tabuuri*” lingvistice, în special pentru formulele interpretabile din punct de vedere dogmatic. Apartenența unei comunități lingvistice la o comunitate religioasă implică existența anumitor termeni și anumitor *foneme* în vocabularul său. Relația între religie și conservarea anumitor structuri lingvistice,

¹ E.Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, 1999, p.47-60.

ca urmare a utilizării lor liturgice nu poate fi ignorată. În perioada romano-bizantină și bizantină s-a format treptat o veritabilă *koine* religioasă.

Extrem de interesantă pentru vocabularul creștin este așa-numita gramatică a erorilor². Înregistrând acte lingvistice noi și încă negeneralizate, eronate din punctul de vedere al normelor în vigoare într-o anumită perioadă, putem verifica dacă acestea s-au generalizat sau au fost scoase din uz. Erorile epigrafice comise din necunoașterea normelor generale la un moment dat pot releva reguli pe cale de a se stabili pentru anumite categorii de vorbitori (de exemplu $\mu\eta\mu\iota\omicron\nu$ pentru $\mu\eta\mu\eta\iota\omicron\nu$). În acest sens, teoria minimului efort postulează simplificarea anumitor grupuri fonice de pronunție dificilă, până la sunete unice.

Teoria analogiei³ explică schimbările lingvistice printr-o tendință spre regularitate. Din punctul de vedere al actului lingvistic, individual care creează o expresie greșește în selectarea modelului, producând o formă nouă conform unui model care nu este cel general folosit în comunitatea sa lingvistică.

Vocabularul epigrafic creștin relevă tendința de a exprima numai ceea ce este necesar, indispensabil pentru înțelegerea mesajului. Un exemplu în acest sens sunt morfemele funcționale care nu sunt evidente în mod imediat, de exemplu ordinea cuvintelor într-o sintagma de tipul $\chi\mu\Gamma, \epsilon\iota\varsigma \theta\epsilon\acute{o}\varsigma, \iota\chi\theta\zeta\epsilon$ etc. Așadar, inovația se datorează în general unor acte individuale cauzate de deprinderi articulatorii, unor motive stilistice determinate de exigențele unei mai mari expresivități, motive culturale (concepte noi pentru care era necesar să se creeze nume noi de tipul *Perihoreză, theandrisism, homoousia* etc.).

Creația se manifestă în cel puțin două planuri:

a) în planul material al limbajului = schimbări fonice de tipul $\eta\text{-}\iota, \gamma\text{-}\chi, ae\text{-}e$;

b) în planul conținutului semnificativ = schimbări semantice de tipul $\mu\eta\theta\eta\omicron \Theta\epsilon\omicron\upsilon$.

Actul lingvistic creator poate fi abordat în sensul strict al cuvântului (invenție a unui nou semn), dar și ca act de alegere a modelului, ca în cazurile în care vorbind în interiorul unei anumite comunități și a unei convenții lingvistice determinate, individul vorbitor folosește ca model pentru un semn actual un semn anterior care aparține altei convenții sau altei comunități culturale (împrumutarea unor expresii de tipul $\chi\alpha\iota\omicron\epsilon \pi\alpha\rho\omicron\delta\epsilon\iota\tau\alpha - \chi\acute{\epsilon}\rho\epsilon \pi\alpha\rho\omicron\delta\iota\tau\alpha$).

Schimbarea fonetică și cea semantică se condiționează reciproc deoarece ambele tipuri se produc la început într-un singur cuvânt. După acest moment, schimbările se difuzează prin imitație: schimbarea semantică prin intermediul acceptării noului semnificat de către alți indivizi; schimbarea fonetică prin acceptarea noului sunet în același cuvânt (cu o extindere asupra altor cuvinte în care același fonem se prezintă în același context fonic: $\tau\eta\tau\omicron\lambda\omicron\nu - \mu\eta\mu\eta\iota\omicron\nu - \omicron\iota\kappa\omicron\varsigma \alpha\iota\acute{\omega}\nu\iota\omicron\varsigma$).

Anumite expresii cu conținut dogmatic acceptă comutări pe axa paradagmatică a limbii. De exemplu:

$\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu \mu\alpha\rho\iota\alpha \gamma\epsilon\nu\nu\tilde{\alpha}$ – la Tomis

$\mu\alpha\rho\iota\alpha - \chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu - \gamma\epsilon\nu\nu\tilde{\alpha}$ – la Odessos.

² *Ibidem*, p.71.

³ *Ibidem*, p.86.

Substantivul Χριστόν are valoare de termen rezistent în orice tentativă de permutare care nu alterează conținutul global.

În cazul epigrafiei creștine substituirile foneme în cuvinte nu determină modificări de sens, ceea ce plasează așa-numitele erori de tipul *ec, sunct, παροδιτα* etc. în câmpul abaterilor normale⁴.

Din punct de vedere sintagmatic se poate observa că verbele utilizate în epigrafia creștină, de origine neotestamentară sunt monovalente: ἀναπαύομαι, ἐλεῶ, φωτίζω, σώζειν, φοβήθειν, χορτάζω, ἐνδύω, κατάκειμαι, τελέω sau bivalente: βοηθέω, χαίρω.

Din punctul de vedere al pragmaticii lingvistice enunțurile performative la care ne-am referit pe parcursul acestui capitol nu se utilizează pentru descrierea realității, ci pentru modificarea acesteia. În cazul vocabularului creștin ele marchează trecerea de la stadiul de catehumen la cel de neofit (παρὰ Δινίου νεοφωτίστου Ἐμμανουήλ) de la lumea reală la viața de dincolo (ἀναπαύσι αὐτήν μετὰ τῶν δικέων).

Ipoteza performativă introdusă în anul 1970 în lingvistică de semanticul generativist John Ross⁵ a determinat semnalarea unor performadoxuri: enunțuri diferite devin echivalente din punctul de vedere al sensului, ca de exemplu XMF și MΘ, ΧΠ și ΙΧΘΥΣ.

Textul epigrafic creștin poate fi analizat și interpretat și din punct de vedere convențional. Într-un enunț de genul εἰς θεὸς ὡς βοήθει σοῦ νεκείσαντι se comunică unicitatea lui Dumnezeu care îl va ajuta pe creștin să învingă. Expresii de tipul ΙΧ νικᾷ și Κύριε βοήθι au de asemenea o implicație convențională⁶.

Pentru arealul geografic luat în discuție, limba greacă a avut rolul de limbă comună, limba standard în sens socio-lingvistic. Având în vedere caracterul său istoric, dar și faptul că la nivel strict lingvistic s-au conturat procedee specifice observabile la nivelul sintaxei și al vocabularului, se poate accepta ideea unui limbaj funcțional⁷. Limba specială este în general definită ca o variantă a limbii comune, folosită de un anumit grup de indivizi, deosebiți de masa vorbitorilor prin circumstanțe speciale. Ea adaptează limba uzuală prin crearea unor termeni specifici, rezultat al unui sentiment de solidaritate în jurul unui element comun de natură religioasă.

Așadar, greaca creștină a presupus existența unei comunități de vorbitori bine definită din punct de vedere social și spiritual, cu un sistem noțional propriu, o structură lingvistică individualizată, precum și o conștiință de grup. Comunitățile creștine au parcurs într-un timp relativ scurt drumul de la poziția de *tertium genus* la cea de *genus universale*. Creștinismul nu înseamnă numai dogmă, ci și un curent de gândire, un stil de viață care s-a impus în toate domeniile vieții materiale și spirituale. Creștinismul marchează depășirea impersonalismului și individualismului păgân, și mai ales depășirea concepției

⁴ Z.Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1960, p.14-15.

⁵ Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica azi*, Cluj, 2001, p.22-29.

⁶ *Ibidem*, p.46-48.

⁷ I.Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române. I Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973, *passim*; O.Ducrot, Y.M.Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, 1996, *passim*.

regionaliste..

Noua viziune asupra lumii a impus crearea unor mijloace de expresie noi. *Greaca creștină* se caracterizează printr-un vocabular propriu și un stil propriu determinat de mesajul cu totul nou care trebuia transmis colectivităților de vorbitori. Scopul comunicării a fost transmiterea învățăturilor sfinte către cât mai mulți ascultători. Limbajul trebuia să exprime ideea creștină a egalității oamenilor în fața lui *Dumnezeu*, iar noțiunile abstracte trebuiau explicate. Consecințele lingvistice ale unei asemenea relații între vorbitori au fost simplitatea, claritatea, imagistica bogată, căutarea unor cuvinte și forme noi, impunerea unor sensuri noi cuvintelor uzuale. Vocabularul ca produs natural, spontan al colectivității de vorbitori reflectă etapele evoluției comunităților creștine.

Ne-am putea întreba dacă creștinii erau conștienți de evoluția lingvistică ai cărei protagoniști au fost. În principiu, răspunsul ar trebui să fie afirmativ, cu toate că dovezile directe sunt extreme de puține, iar schimbările produse au fost destul de lente⁸. Utilizarea unei variante lingvistice speciale trebuie să fi contribuit la întărirea sentimentului de solidaritate cu ceilalți membri ai comunității, solidaritate care se simte în diferențele marcate de termenii *ἔθνος – λαός, christiani – saeculares, nostri – illi*⁹.

Așadar, ceea ce din perspectiva păgână era abatere de la norma gramaticală, din punct de vedere creștin era inovație, având ca rezultat îmbogățirea limbii comune. Automatizarea și conservarea unor elemente de vocabular în timp s-ar putea explica prin natura conservatoare a *Liturghiei*. Limba greacă a fost limba Apostolilor, a primilor martiri, și a rămas limba rugăciunilor. În general exprimarea celui ce se roagă, exprimare care stabilește contactul verbal între om și *Dumnezeu* este diferită de vorbirea curentă, apelând la formule hieratice diferite de limba comună. Limba *Liturghiei* trebuie să fie inteligibilă, dar distinctă ca vocabular și stil. Chiar după introducerea limbii latine, preocuparea pentru caracterul special al limbii grecești a rămas nealterată¹⁰. Atât greaca creștină cât și limba creștină folosesc serii sinonimice bogate. De exemplu, pentru noțiunea de rugăciune termenii *prex – preces* – caracteristici cultelor păgâne au fost înlocuiți cu *oratio, εὐχή, votum*¹¹. Necredincioșii sunt numiți *infideles* și nu *păgâni*, termen popular, dar străin de ambianța creștină.

Paralel cu *greaca creștină* putem remarca apariția unei limbi de factură ecleziastică conținând termeni speciali de teologie sau drept canonic. Prin greaca, respectiv latina bisericească, ar trebui să înțelegem câmpurile semantice care conturează viața bisericească în sensul cel mai strict, cu un vocabular special și o terminologie referitoare la activitatea instituțiilor ecleziastice, a ierarhiei și administrației acestora.

Exprimarea eliptică ține de caracterul popular al limbii, dar se datorează și caracterului de grup socialmente determinat. Exprimarea brahilogică, simbolică (φῶς

⁸ L.Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969, *passim*.

⁹ Gh.Bârlea, *Introducere în studiul latinei creștine*, București, 2000, p.36-37.

¹⁰ *Ibidem*, p.115.

¹¹ *IGLR*, 92.

– ζωή, θεοῦ φῶς¹², ΙΘΒ¹³, ΙΧ νηκᾶ¹⁴) reprezintă o manieră a creștinilor de a se delimita de restul societății, de a-și afirma apartenența la comunitatea creștină.

Sensul figurat al unor termeni sau expresii creștine viza noțiuni specifice vieții comunitare: *catechumenus*, *νεοφωτιστης*¹⁵.

Vocabularul creștin ar putea fi analizat având drept criteriu de clasificare caracterul anumitor termeni:

a) *creștinisme indirecte* = termeni sau expresii specifice creștinilor pentru desemnarea unor noțiuni comune de tipul: *spiritum Deo redere*¹⁶, ἀναπαύσι μετὰ τῶν δικέων¹⁷, ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύσεως¹⁸, εἰς ἐλπίδας ἄγεσθαι¹⁹ = ἐφ' ἐλπίδι ἀναστάσεως²⁰, οἶκος αἰώνιος²¹, δοῦλος²²;

b) *creștinisme directe* = termeni sau sintagme care exprimă noțiuni specifice creștine: ἁγία καὶ καθολικὴ ἐκκλησία²³, Θεοῦ χάρις²⁴, σταυρός²⁵, Θεοῦ υἱός²⁶, ὁ Παντοκράτωρ²⁷, ὄνομα αὐτῶ Ἐμμανουήλ²⁸ etc.

În vocabularul creștin a existat mereu preocuparea pentru respectarea textului sacru. Infuzia mare de termeni grecești în latina creștină demonstrează preocuparea pentru accesibilitatea termenilor în raport cu masa credincioșilor. Astfel se explică distincțiile de tipul

basilica – ecclesia

basilica – templum

catechumenus – auditor

care demonstrează numărul mare de cuvinte grecești intrate în latina creștină împreună cu noțiunile pe care le desemnau²⁹.

Creații lexicale și gramaticale

În această categorie menționăm:

- Ideea de Botez exprimată prin termenii φωτισμός³⁰, νεόπιτος³¹, νεοφωτιστης³².

¹² *Ibidem*, 316.

¹³ *Ibidem*, 396.

¹⁴ *Ibidem*, 185.

¹⁵ *Ibidem*, 25.

¹⁶ *Ibidem*, 21.

¹⁷ *Ibidem*, 44.

¹⁸ *Ibidem*, 12.

¹⁹ *Ibidem*, 18.

²⁰ *Ibidem*, 92.

²¹ *Ibidem*, 44.

²² *Ibidem*, 203.

²³ *Ibidem*, 45.

²⁴ *Ibidem*, 44.

²⁵ *Ibidem*, 173.

²⁶ *Ibidem*, 316.

²⁷ *Ibidem*, 251.

²⁸ *Ibidem*, 16.

²⁹ Gh. Bârlea, *op.cit.*, p.157-160.

³⁰ *IGLR*, 60, 118.

³¹ *Ibidem*, 29.

³² *Ibidem*, 25.

- Renaștere întru *Christos*, viața veșnică: σταυρός θανάτου καί ἀναστάσεως³³, φῶς, ζωή³⁴, ζοὴν αἰδίων³⁵, ἐφ' ἐλπίδι ἀναστάσεως, ζωῆς αἰώνιου³⁶.
- Ideea mijlocirii sfinților și a lui *Christos*: μεσίτης, ὑπογραμμός, cu derivațiile latinești *mediator*, *mediatrix*;
- Raporturi intertrinitare: εἰς Θεός, Θεοῦ υἱός, Ἰησοῦς, Θεός³⁷, Θεοῦ λόγος³⁸.

Evoluții semantice

- Noțiunea de rugăciune – δέησις
 - προσευχή
 - ἔντευξις
 - εὐχαριστία
- Noțiunea de pace – vechiul termen păgân *pax* - și-a îmbogățit sensurile în creștinism sub influența terminologiei veterotestamentare și neotestamentare, cu sensul de armonie, bucurie, echilibru interior, desemnând liniștea sufletească a credinciosului care se știe mântuit prin sacrificiul christic. În accepțiunea latină *pax* a desemnat și pacea dintre Biserică și Stat. În sfera spiritualității termenul indică pacea dintre Dumnezeu și oameni – de unde și expresia din inscripțiile eshatologice latine *complevit in pace*³⁹. *Pax* ca element al fraternității intră în formula binecuvântării: *pacem meam do vobis*⁴⁰.

Așadar, în cazul vocabularului creștin *originalitatea* constă în *sensurile noi* oferite cuvintelor și grupurilor de cuvinte, rezultând un lexic nou cu un grad destul de mare de abstractizare. *Greaca creștină* ca și *latina creștină* întrunesc toate cerințele unor *limbi speciale*. „*Limba creștinilor*” are un caracter natural, viu, istoricește determinat. Nu trebuie uitat caracterul sacru al conținutului inscripțiilor, rigorile dogmei care au impus nu de puține ori prudență în exprimarea verbală, încurajând repetarea unor formule sau expresii de inspirație neotestamentară. *Factorul lingvistic a fost decisiv în afirmarea creștinismului de la religie ilicită la religie licită, și mai ales în afirmarea vocației sale ecumenice.*

³³ *Ibidem*, 173.

³⁴ *Ibidem*, 49, 58, 91, 92, 94, 95, 97, 182, 300.

³⁵ *Ibidem*, 428.

³⁶ *Ibidem*, 92.

³⁷ *Ibidem*, 95, 251, 396.

³⁸ *Ibidem*, 324, 347, 384, 385.

³⁹ *Ibidem*, 40.

⁴⁰ IGLR, 54.

THE CHRISTIAN VOCABULARY BETWEEN ORIGINALITY AND BORROWING ON THE WEST-PONTIC SEACOAST

Summary

The 4th and 7th centuries represent the period of formation and development of the Christian vocabulary throughout the Byzantine Empire. Some epigraphic discoveries on the west-pontic seacoast prove the existence of three linguistic levels:

1. Christian Greek – the language spoken by the members of the Christian communities, the main reference system for the analysis of the features of the linguistic level.

2. Ecclesiastic Greek – the language of the Christian administration which defines the hierarchy of the divine and religious establishment as well as the canonical law. In this category, we can also include the dogmatic content vocabulary which is fully attested by the literary sources but less present in the epigraphic documents.

3. Monastic Greek – which we do intend not to analyse in this article. The ecumenical character of the Christian vocabulary is extremely important especially as a form of defining of highlighting the Christian communities within the Empire. We highlight the importance of the grammar of the errors which allows us to observe the transformation process of the initial errors within the linguistic realities wholly valid on the west-pontic seacoast.